

Mâverdî Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi

OSMAN ZAHİD ÇİFÇİ

Dr. Öğr. | Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve
Din Bilimleri Programı

Özet: Bu çalışmada, on birinci asırda yaşamış bir Şafii fakihî ve aynı zamanda dönemin etkili bir siyasi figürü olan Mâverdî'nin, din-devlet ilişkisinin nasıl olması gerektiği konusundaki görüşleri incelenmiştir. İslâm tarihinde din-devlet ilişkilerinin büyük bir kırılma yaşadığı bu asırda fikir üreten Mâverdî, ortaya koyduğu görüşlerle dönemin problemlerine çözüm aramıştır. Yaşadığı dönemde fikirleri pratiğe dökülmemiş olsa da, daha sonraki dönemleri etkilemiş, uzun yıllar hilafetle ilgili tartışmalarda referans kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mâverdî, din, devlet, toplum, siyaset, ahkâm.

The Relation of Religion and State in Mawardi

OSMAN ZAHİD İFİ

PhD. Cand. | Necmettin Erbakan University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences Program

Abstract: In this paper, a Shafi'i jurist and an influential political figure lived in eleventh century, Mawardi's thoughts on how the relation of religion and state had to be done, has been examined. Generated ideas in this century that religion-state relations have lived a big diffraction, Mawardi has searched for solutions to problems of his time, by thoughts he has suggested. Although his thoughts have not been put into practice, he has influenced subsequent periods and he has been accepted as reference through long ages in discussions about the Caliphate.

Keywords: Mawardi, religion, state, society, policy, judgments.

Giriş

Din ile devlet arasındaki ilişkinin insanlık tarihi ile birlikte başladığı söylenebilir. Bilimsel olarak incelenebilen en eski medeniyetlerde toplumsal ve siyasal düzenin temelini dinin oluşturduğu görülmektedir.¹ Siyasi iktidarı elinde tutan güç ile dini yapının iç içe geçtiği bu medeniyetlerde, din ile devlet arasında herhangi bir ayırımdan söz etmek imkânsızdır. İki gerçeklik arasında ayırımdan ancak daha büyük ve daha örgütlü toplumsal modellerin oluşmasından devletin, dini iktidar dışında belirmeye başlamasından sonra söz edilebilir. Devletin dinden ayrı bir gerçeklik olarak kabul edilmeye başlamasıyla bu iki iktidar arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği tartışılmaya başlamıştır ve bu tartışma günümüzde de devam etmektedir.² Görünen o ki gelecekte de bu tartışma önemi ni kaybetmeyecektir.

Din ile devlet arasındaki ilişki, tarihin değişik dönemlerinde farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Biraz önce söylediğimiz gibi başlangıçta tek iktidar alanı olarak din görülürken, toplumsal örgütlenmenin büyümesiyle siyasal iktidar önem kazanmış ve dinden ayrı bir iktidar alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra kimi zaman devlet, dini kontrol ederken kimi zaman da din, devleti hâkimiyeti altına almıştır. Kimi zaman da aynı toplumda iki farklı iktidar olarak birbirlerine müdahale etmeden yaşamaya çalışmışlardır. Batı toplumu, bu iki iktidar arasındaki kötü ilişki nedeniyle büyük sarsıntılar geçirmiş ve bitmek bilmeyen savaşlar görmüştür. İslâm dünyasında da, din devlet ilişkilerinin gerildiği olmuşsa da, bu kadar kötüye gittiği görülmemiştir. Mâverdi, İslâm dünyasında din ile devlet arasındaki ilişkinin, daha önce görülmemiş şekilde gergin olduğu bir dönemde yaşamıştır. Eski gücünü ve özelliklerini kaybetmesine rağmen, dini iktidarı elinde tutan hilafet kurumu ile gittikçe güçlenerek hilafet topraklarında söz sahibi konuma gelen

¹ Maurice Barbier, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev. Özkan Gözel, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s. 13.

² Çetin Özek, *Devlet ve Din*, İstanbul: Ada Yayınları, 1983, s. 9.

ve siyasi iktidarı temsil eden Büveyhoğulları ile Selçuklular bu ilişkinin iki tarafını oluşturmuşlardır. Mâverdî, İslâm dünyasında daha önce var olmamış olan bu iktidar ayırımının farkına varmış ve toplumda ayrışmanın olmaması, ümmetin birliğinin bozulmaması için, bu ayırımı yok kabul ederek, dini iktidarı da siyasi iktidarı da halifenin elinde toplamaya çalışmıştır. Bu çabasının sonuçsuz kalacağına farkında olan Mâverdî, siyasal iktidarın halifenin eline sembolik olarak verilmesine de razı olmuştur. Çalışmamızda Mâverdî'nin önerdiği din-devlet ilişkisini incelemeye çalışacağız.

Mâverdî'nin Din-Devlet İlişkisine Bakışı

Fikirlerini ortaya koyarken dini en büyük referans olarak kullandığı görülen Mâverdî, örf ve adetlerin, hukukun ve toplumsal yaşamda var olan bütün kuralların dinden kaynaklandığını söylemiştir. *Abkâm*'ın giriş kısmında Allah'ın, Kuran ve Hz. Peygamber aracılığıyla dünya hayatında olması gereken kaideleri bildirdiğini söyleyen Mâverdî, bu kaide ve kuralların, siyasi ve idari işlerin yürütülmesi de dâhil, İslâm toplumunun bütün ihtiyaçları için yeterli olduğunu belirterek, devlet kurumuyla ilgili bütün kaidelerin dinden kaynaklandığını öne sürmüştür.³ Ona göre, milletlerin prensipleri, hükümleri, şartları inanç üzerine bina edilmektedir.⁴ Hulefa-i Raşidin döneminde, Emevilerden Ömer b. Abdülaziz ve Yezid b. Velid döneminde, Abbasi Halifeleri döneminde devletin ilerlemesini ve insanların huzur içinde yaşamalarını, bu yöneticilerin dine olan bağlılıklarıyla açıklayan Mâverdî, dinin devlete temel teşkil ettiğini söylemiş, görüşlerini desteklemek için Erdeşir b. Babek ve Aristoteles'ten şu alıntılarını yapmıştır:

Erdeşir ahitnamesinde biliniz ki din ve devlet ikiz kardeştir, onlar ancak birbirleriyle ayakta dururlar. Zira din, devletin temelidir. Sonra devlet başkanı dinin bekçisi olmuştur. Her devlet için bir temel, her din için de bir bekçi lazımdır. Bekçisi

³ Ebu'l-Hasen Mâverdî, *el-Abkâmü's-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mubârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Dâru İbni Kuteybe, 1989, s. 1-2.

⁴ Mâverdî, *Nasibatu'l-Mulûk*, thk. Hadar Muhammed Hadar, Kuveyt: Mektebetu'l-Felâh, 1983, s. 67.

olmayan yok olur. Temeli olmayan yıkılır. Aristo İskender'e yazdığı mektubunda şöyle demektedir: "Dini devletin temeli kıl, kim sana muhalefet ederse o senin devletinin düşmanıdır. Hangi devlet başkanı, devletini dine hizmetçi kılar O, devlet başkanlığına daha layıktır. Hangi devlet başkanı da dinini devlete hizmetçi yaparsa devlet onun için afettir."⁵

Görüşlerini desteklemek için kullandığı bu alıntıda yapılan devletin dine hizmetçi olması gerektiği vurgusu, Mâverdî'nin birazdan bahsedeceğimiz, devletin dinin aracı olduğu görüşünü desteklemektedir. Devletin temeline dini koyan Mâverdî, *Abkâm*'ında, devlette görev alacak memurlardan tek tek bahsetmiştir. Dikkat çeken nokta, bu görevlerin hepsine dinden referans bulunmuş olmasıdır. Mâverdî'nin toplanacak vergilerden yapılacak savaşlara, savaş sonrası esirlerin durumundan Müslüman olmayanlardan alınacak vergiye ve normal zamanlarda uygulanması gereken adli cezalara kadar devlet yönetimi için gerekli olan kuralları oluştururken belirleyici olarak dini kullanmış olması, onun din-devlet ilişkilerinde dini, temel olarak gören bir anlayışa sahip olduğunun göstergesidir. Suçun tanımını "Allah'ın işlenmesini yasakladığı şeyler" olarak yapan Mâverdî, suçlarla ilgili cezaların dinle belirleneceğini söyleyerek, devletin temelinde olduğu gibi hukukun temeline de dini koymaktadır.⁶

Devlet başkanında, devlet yöneticilerinde ve halkta ahlaklı olmanın önemine vurgu yapan Mâverdî, ahlakı da dinle temellendirmiştir. Devletin kurulduktan sonra yaşamına devam edebilmesini ahlaklı yöneticilerin varlığına ve onlardan etkilenecek ahlaki donanımlar kazanan halka bağlayan Mâverdî'nin, ahlakı dinle temellendirdiğini göz önüne alırsak, devletin temelinde olduğu gibi hayatîyetini devam ettirmesinde de dini etkin bir kurum olarak gördüğü anlaşılacaktır. Devlete, iyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılmasının emretmek, kötülükler yapılır olduğunda yapılma-

⁵ Mâverdî, *Kitâbu Tesbîl'in-Nazar ve Ta'cîl'iz-Zafer fî Ablâkî'l-Melik ve Siyâseti'l-Mulk*, thk. Muhyi Hilâl es-Serhân, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1981, s. 150.

⁶ Mâverdî, *el-Abkâmü's-Sultâniyye*, s. 285.

sını önleme görevini yükleyen Mâverdî, bu görevi “Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırınsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar” ayetini referans göstererek devlete yüklemiştir. “Hisbe” olarak isimlendirdiği bu görevi “emri bi’l maruf ve nehyi ani’l münker” kapsamında değerlendirerek devleti araç olarak görüp ona din temelli bir görev vermiş olmaktadır.⁷ Devlet başkanının Allah’ın yeryüzündeki vekili olduğunu aktaran Mâverdî, dinin emirlerine muhalefet eden vekilin (devlet başkanının) işlerinin düzelmeyeceğini vurgulamaktadır. Devlet başkanının görevini hakkıyla yerine getirebilmesi, peygamberin sünnetini ihya ederek insanlar arasında adaleti tesis etmesine, aldığı tedbirlerle halkın hukukunu gözetip sahip olduğu iktidar gücünü dini amaçlar uğrunda kullanmasına, ancak dini siyasi amaçları için kullanmamasına bağlıdır. Bu şekilde davranan devlet başkanları iktidarlarını sağlamlaştırır, devletlerinin temellerini kökleştirirler ve Allah’ın hoşnutluğunu kazanabilirler.⁸ Devletin üç amaç için kurulacağını söyleyen Mâverdî, dini amaç, askeri amaç ve mali amaç olarak belirlediği bu amaçlardan en köklü ve devlete en sağlam temeli teşkil edecek olan amacın dini amaç olduğunu söyler. Dini amaç, devletin uzun süre devamını sağlayacak ve devlete bağlılığı pekiştirecek olan en sağlam amaçtır.⁹

Mâverdî’ye göre üç sebep ortaya çıktığında dini amaçla ihtilal ve darbe yapılabilir. Bu sebeplerden ilki, devlet başkanının dini değerlerden uzaklaşması ve ehil olmayanlara devlet yönetiminde yer vermesidir. Bu şekilde davranan lider meşruiyetini kaybetmiştir. Böyle bir lideri hiçbir kutsalı kalmaz ve halkın hedefi haline gelir. Burada bir Yunan filozofundan şu alıntıyı yapar: “Halk kendilerine zulmeden lidere süre tanımaya devam eder. Ne zaman ki bu zulüm, içinde yaşadıkları evlere ve inançlarına dokunmaya başlarsa, işte o zaman liderin sonu gelmiş demektir.”¹⁰ İkinci sebep, liderin dini değerleri hafife alması ve dindarları küçük düşürmesidir. Lide-

⁷ Mâverdî, *el-Abkâmu’s-Sultâniyye*, s. 315.

⁸ Mâverdî, *Tesbîlî’n-Nazar*, s. 151.

⁹ Mâverdî, *Tesbîlî’n-Nazar*, s. 153.

¹⁰ Mâverdî, *Tesbîlî’n-Nazar*, s. 154.

rin kendisinin dini değerlere sırt çevirmesi, dini yaşamaya çalışanlara baskı uygulaması, dini değerlerin gerçekten doğru olduğu ve gereklerinin mutlaka yerine getirilmesi gerektiği kanaatini halkta doğurur. Üçüncü sebep, liderin dinde aslı olmayan uydurma şeyler ortaya çıkarması ve bunu ifade etmek için kötü sözler kullanmasıdır. İnsanların doğru olduğuna inandıkları inançlarının yok olmasına ve hafife alınmasına tahammülleri yoktur. Böyle davranan lider meşruiyetini kaybeder, yönetimi geçersiz kılınarak yok edilir.¹¹

Sayılan üç sebepte de dinin, devlete meşruiyet sağlama işlevini yerine getirmemesi nedeniyle devlet otoritesinin kaybolması söz konusudur. Bu üç sebep gerçekleştiğinde zalimlerin yaptıklarını değiştirip dinin asli değerlerini tekrar hayata geçireceğini ve adaletle davranacağını söyleyen biri, halk arasından çıkıp devlet yönetimine talip olduğunda, halktan büyük destek görür ve onları peşinden sürükler.¹² Dini amaç doğrultusunda halkı arkasına alarak ihtilal yapıp din temelli devlet kuran bu kişi halktan dini söylemleri nedeniyle destek görür ve halk bu kişiyle birlikte hareket etmeyi, ona destek vermeyi dini bir gereklilik olarak görür. Böylece bu yeni lider halkın hem maddi hem manevi desteğini kazanmış olur ki bu desteğin arkasında dinin sağladığı meşruiyet olduğu açıktır.¹³

Mâverdi'nin, dinin meşrulaştırıcı işlevi ile ilgili söylediklerine geçmeden önce, din-toplum ilişkileri ve dinin meşruiyet sağlama işlevi ile ilgili genel bir değerlendirme yapmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır. Din anlayışında ortaya çıkan farklılıklar, din-toplum ilişkileri tartışmasının odak noktasını oluşturmaktadır. William James gibi psikolojistlerin başını çektiği sübjektif (bireysel) din anlayışı savunucularına göre din, tek başına ferdin, kutsal kabul ettiği şeyle ilişki halinde iken ortaya çıkan duyguları, hal ve hareketleridir.¹⁴ Bu din anlayışında dinin, toplumsal ilişkileri düzenleyici asli bir rolü bulunmamakta, ancak dolaylı olarak böyle bir rolden

¹¹ Mâverdi, *Teshilîn-Nazar*, s. 154.

¹² Mâverdi, *Teshilîn-Nazar*, s. 154-5.

¹³ Mâverdi, *Teshilîn-Nazar*, s. 155.

¹⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Derleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 154.

bahsedilebilmektedir. Sübjektif (bireysel) din anlayışının zıddı ise, Emile Durkheim'in de savunduğu objektif (kolektif) din anlayışıdır. Bu anlayış, dinin bir toplum olayı olduğunu kabul eder ve dinin toplumun fonksiyonundan başka bir şey olmadığını söyler. Bu nedenle de, objektif (kolektif) din anlayışına göre, dinin toplumsal ilişkileri düzenlememesi düşünülemez.¹⁵

Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış olan dinler göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığı takdirde dinlerin iki anlayışı da kapsayacak yönlerinin olduğu görülmektedir. Dinler, hem kişinin iç dünyasına seslenerek sübjektif, hem de toplumla ilişkilerini düzenleyerek objektif yönlerini ortaya koymaktadırlar. Ancak her din, toplumu doğrudan hedef almakta, toplum yapısında bir takım değişiklikler yapma, toplumsal kurumları ve bu kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleme eğilimindedir. Toplumsal düzenin içten ve dıştan gelen etkilerle sürekli bir değişim içerisinde bulunduğu düşünüldüğünde, meydana gelecek olan değişim ve yenilik hareketlerinin var olan düzeni sarsıcı özellikler taşıyabileceği görülmesi gereken bir gerçektir. Dinlerin, toplum yapısı ve kurumlarında düzenleme yaptığını kabul ederek yola çıktığımızda, her yeni dinin eski anlayışların ve eski kurumların anlamlarını, var oluş sebeplerini kaybettikleri yeni bir düzen oluşturma amacıyla olduğu anlaşılacaktır.¹⁶ Dinin toplumsal yapıyı değiştirme ve yeni bir yapı oluşturma işlevi, toplumda dinin ilk örgütlenme döneminde görülmektedir. Bu yönüyle, ortaya çıkan yeni din, toplumsal düzeni sarsıcı bir hareket olarak değerlendirilebilir. Ancak din, toplum tarafından benimsendikten sonra, oluşan yapının korunması ve sürdürülebilmesi noktasında işlev görmekte, kuruluş aşamasında radikal bir ideoloji olarak görülebilecek olan din, bu aşamadan sonra tutucu bir ideoloji olarak belirmektedir.¹⁷ Bu noktadan sonra din, toplumsal düzeni sarsıcı hareketleri hafifletme ve var olan düzenin yapısını destekleme adına toplumsal bütünleşmeyi sağlama ve siyasal otorite

¹⁵ Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, s. 147-8.

¹⁶ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnaldı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987, s. 66-7.

¹⁷ Davut Dursun, *Din Bürokrasisi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, s. 31.

teyi meşrulaştırma işlevlerini yerine getirmektedir.¹⁸

Burada önemli olan nokta, dinin ortaya çıktıktan sonra kendisine göre şekillendirdiği toplum ile tutucu bir ideoloji olarak görüldüğü andaki toplumun ne derece aynı olduğudur. Toplum, dinin kendisine göre şekillendirdiği toplum olmaktan çıkmış ve başka bir toplum halini almışsa ve buna rağmen din, aynı toplumda koruyucu ve düzenin devamını sağlayıcı işlevini yerine getiriyorsa, asıl amacında saptırılmış, bu din mensuplarının din anlayışları değişmiş demektir. Toplumu bütünleştirici ve otoriteyi meşrulaştırıcı işlevi olan din, ilk ortaya çıktığı toplum ve sosyal şartlardan çok farklı bir ortamda hala bu işlevlerini yerine getiriyorsa, şekilsellikten ibaret kalmış ve özünü kaybetmiştir denilebilir.

Dinin, tarihsel süreçte en yaygın ve en etkin meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Meşruiyet sadece siyasi alana has olmayan, hayatın bütün alanlarıyla ilgili olabilen, objektif ve sübjektif alanlarda ortaya çıkan veya var olan bir durumun gerçekliğinin, toplum nezdinde geçerliliğini ve haklılığını ifade eden bir mekanizma veya kurum olarak tanımlanabilir.¹⁹ Siyasi açıdan ise, toplumsal düzenin, mevcut siyasi otoritenin veya kurumların toplum için en uygun otorite ve kurumlar oldukları inancını oluşturma ve bu inancı sürdürme yeteneğidir.²⁰ Bu yetenek, siyasal otoritenin egemenliği toplumsal huzursuzluğa yol açmadan elde etmesini sağlamakta, meşruiyet elde ederek geçerlilik kazanmış olan iktidara meşru iktidar denilmektedir. Meşru iktidarın otoritesini devam ettirebilmesi de kendisini, yönettiği kişiler nezdinde ne kadar meşrulaştıracağına bağlıdır. Anlaşılacağı üzere, siyasi otoritenin var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için meşruiyete ve meşru desteğe ihtiyacı vardır.

Siyasi iktidarı devlet olarak ele alırsak, kendisine sağlanan

¹⁸ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul: İnsan Yayınları, 1993, s. 61.

¹⁹ Ejder Okumus, *Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Lotus Yayınları, 2005, s. 32.

²⁰ Seymour Martin Lipset, *Siyasal İnsan*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları, 1986, s. 59.

meşruiyet ve destek olmadan otoritesini ve iktidarını yürütmesi zor olan bu kurumun, meşruiyeti ve desteği kurum, örgüt ve grup gibi meşrulaştırıcılardan ve din, inanç, yasa, ideoloji ve karizma gibi vasitalardan sağladığı görülmektedir.²¹ Devlet, bu meşrulaştırıcılardan ve vasitalardan birini, bir kaçını veya hepsini kullanarak meşruiyet sağlayabilir. Bunların toplum nezdinde ne kadar önemsendiği devletin varlık süresini belirler.

Dini meşruiyet, meşruluğun dinden ve dini kaynaklardan, aşkın olandan, dinden kaynaklanan gelenekten elde edildiği meşruiyettir. Birçok işlevi bulunan ve işlevlerinden biri de meşruiyet kazandırmak olan din, en yaygın, en derinlikli ve en etkin meşrulaştırma aracı olarak tarih boyunca kullanılmıştır. Din, insani açıdan tanımlanan realiteyi nihai, evrensel ve kutsal bir realiteye bağlayarak yasallaştırmaktadır. Bu durum dini, toplum düzeni için vazgeçilmez hale getirmekte, bu nedenle dini meşrulaştırmaya, isteyerek veya istemeyerek, başvurmayan siyasal düzen ya da devlet düşüncemk imkânsız görünmektedir.²² Bu nedenle dine en uzak duran iktidarlar bile dini meşrulaştırmaya başvurmak zorunda kalmışlardır.

Bu gerçeğin Mâverdî tarafından da görüldüğü ve dine, devlete temel olma işlevi yanında, toplumu bütünleştirme ve siyasal otoriteyi meşrulaştırma işlevini de yüklediği anlaşılmaktadır. Dünya hayatında düzenin hâkim olmasını altı şarta bağlayan Mâverdî, bu altı şartın başına insanların uydukları dini yerleştirmiştir. İnsanların inanıp gereklerini yerine getirdikleri din, insanlığın bekası ve medeniyetin devamı için gereklidir. Din, yaratılış itibarıyla benliğinde kötülükler barındıran insanın nefsine uymamasını, doğru yoldan ayrılmamasını sağlar. İnsanoğlunun azgın nefsi, devletin vereceği cezayı göze alabilir veya kötü fiilleri devletin farkına varamayacağı yerlerde yapabilir. Ancak dinin söylediği ahiret azabı ve her şeyin ortaya döküleceği bir günün olması azgın nefsi dizginler. Bu nedenle dünya nizamı ve halkın selameti için toplumun inandığı bir dinin

²¹ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, 1995, s. 56.

²² Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, ss. 65-79.

olması mutlak gerekliliktir.²³ Devleti, vicdanlarda ahlaki bir otorite halini almış dinin üzerine kuran Mâverdî, dini hak batıl ayırımı yapmadan insanların uydukları din olarak ele almakta ve insanların birbirleriyle uzlaşıp bir arada yaşamalarını dinin varlığına bağlamaktadır.²⁴ Yaratılış itibariyle bencil olan insanların toplumda kötülüğü ön plana çıkarmalarını, dinle terbiye olmuş akıl ve din engeller. Toplum akıl ve dinle kötülüğün engellenebileceği olgunluğa ulaşmamışsa, toplumda bu görevi güçlü sultan üstlenir. Her türlü yetkiyi uhdesinde toplamış olan sultan, toplumun kötülüğe düşmesini önlerken despotizme kaçmamalıdır. Sultanın despotizme kaçmasını önlemek için otoritesini yine din sınırlar.²⁵

Mâverdî, dinin insanları insafli olmaya ve başkalarına merhamet etmeye teşvik edip diğer insanlarla hiçbir çıkarın olmadığı sevgi üzerine kurulu samimi dostluklar kurmaya davet ettiği tespitinin yaparak, ancak din sayesinde kalplerdeki kötü düşüncelerin yok edilebileceğini ve insanların suç işlemelerinin önüne geçilebileceğini söylemektedir. Mâverdî'ye göre devlet, dinin koyduğu ilkelere düzelebilir ve insanlar bu ilkelere bağlı kalarak istikrarlı ve doğru bir yola girebilirler. Dinin koyduğu ilkelerin ihmal edilmesi görüş ayrılıklarını, kargaşayı, iç çatışmaları ortaya çıkarır. Bu durumda hak ile batıl birbirine karışır, doğru ile yanlış birbirinden ayrılmaz bir hal alır. Dinden başka hiçbir şey, güçlü ile zayıfı, soylu olanla olmayanı bir anlayış etrafında bir araya getiremez. Bu nedenle devlet, insanları bir araya getirecek, aralarındaki ihtilafları giderip söz birliğini sağlayacak haksız arzu ve istekleri sınırlayacak üstün bir dine her zaman ihtiyaç duyar.²⁶ Burada, Mâverdî'nin dinin bütünleştirici işlevini vurgu yaptığı görülmektedir.

Devleti yönetenlerin sahip oldukları güce ve asker sayısının çokluğuna güvenerek dini ihmal etmeleri sonlarını getirir. Çünkü güçlerinin kaynağı olan halk ve askerler inançlarının bir gereği ola-

²³ Mâverdî, *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Din*, thk. Mustafâ es-Sakka, Kahire: Bâbu'l-Halebi, 1973, s. 136.

²⁴ Mustafa Çağrırcı, "Mâverdî'de Siyaset Ahlâkı", *İslâmiyât*, sy. 6 (1), 2003, s. 72.

²⁵ Çağrırcı, "Mâverdî'de Siyaset Ahlâkı", s. 80.

²⁶ Mâverdî, *Teshîlîn-Nazar*, s. 146.

arak yöneticilere itaat etmektedir. Bu inanç olmasa, askerlerin devlete vereceği zarar düşmaninkinden fazla olur.²⁷ Erdeşir'den ve Aristo'dan dinin devletin temeli olduğu yönünde alıntılar yapan Mâverdî'ye göre, yöneticiler dini ihmal ettikleri taktirde kendilerini destekleyenler, yardım edenler aleyhlerine döner ve onları sevmeyenlerle birlikte hareket ederler. Burada vurgulanmaya çalışılan nokta dinin temel olduğu gibi aynı zamanda devlete meşruiyet sağlayan bir kurum oluşudur.²⁸

Dini toplumsal ve siyasi istikrar ve gelişmenin birinci şartı olarak alan Mâverdî, bu noktada siyasal faydacılığa yaklaşmış görünmektedir. Dini kişileri ahlaken olgunlaştıran ve onlarda yasalara uyma bilincini geliştiren bir dinamik olarak görmesi, siyasal faydacılık olarak değerlendirilebilir.²⁹ Halkın devlete itaati için en önemli dinamiğin din olduğunu, devlet başkanının dini kurallara uymak ve dinin bozulmasının önüne geçmek zorunda olduğunu ısrarla vurgulaması, bu yapılmadığı taktirde devlette düzenin kalmayacağını vurgulaması, Mâverdî'nin dine siyasal ve toplumsal faydacılık açısından baktığı algısını oluşturmakta ise de, esasında onun, dinin dünyevi işlevine vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Halk, kendilerine dinin ilkelerini hâkim kılmak için yola çıktığını söyleyen devlet yöneticilerine yardım etmeyi, onların başarısı için çalışmayı dini bir gereklilik olarak göreceğinden böyle bir yönetici, toplumda dirlik ve düzenin sağlanması, oluşturacağı yönetimin meşruiyet kazanması için dini kullanmış olur. Ancak Mâverdî burada dinin araç olarak kullanılmaması gerektiği vurgusunu da daha önce aktardığımız gibi Erdeşir ve Aristoteles'ten yaptığı alıntılarla ortaya koymuştur. Mâverdî'nin söylemek istediği dinin iktidarı sağlamlaştırmak için bir araç olarak kullanılması gerektiği değil, dinin dünyevi işlevlerinin yöneticiler tarafından fark edilmesidir.³⁰ Bu ayrımı, Mâverdî'nin faydacılıktan uzaklaştığı noktayı göstermesi açısından önemlidir.

²⁷ Mâverdî, *Tesbil'in-Nazar*, s. 147.

²⁸ Mâverdî, *Tesbil'in-Nazar*, s. 149-50.

²⁹ Çağırıcı, "Mâverdî'de Siyaset Ahlakı", s. 82.

³⁰ Mâverdî, *Tesbil'in-Nazar*, s. 155.

Devletin, din tarafından sağlanan meşruiyetini kaybetmesinin nedenlerinden ve meşruiyet krizinden sonra yaşanacaklardan bahseden Mâverdi, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Devlet yönetimine talip olan kişi, bu niyetini ortaya koyduğunda, ister hak ister batıl bir amaçla yola çıkmış olsun, halk arasında mutlaka bir çekişme meydana gelir. Bu çekişmenin devam etmesi toplumda huzursuzluğu ve taassupları beraberinde getirir. Devlet başkanı, uyulan dinin gereklerini yapar, toplumun dini inançlarına saygı gösterirse bu durum önlenir.³¹ Devlet başkanı, kendisini halk nezdinde meşru kılan dine sırt çevirir, devleti kendi heva ve heveslerine göre yönetmeye başlarsa, gayeleri dünya lezzetlerine ulaşmak olanlar çevresini sarar. Onlar, devlet başkanına yanlışı doğru olarak göstermeye başlarlar. Bu durum toplumda ihtilafların çıkmasına neden olur. Dindar kişiler, devlet başkanına ve taraftarlarına dini gerekçelerle karşı çıkılması gerektiğine inanırlar. Devlet başkanının azledilmesini mubah görüp bunu gerçekleştirmek için çalışırlar. Devlet başkanını taraftarları ise, bu durumu devlet başkanına yansıtımazlar. Bu durumda isyanlar artar, şehirler harap olur. Tebaa ifsat edilmiş olur. Halk devlet başkanının kendilerinden uzaklaştığına, değerlerine yabancılaştığına ve bu durumun atık düzelmeyeceğine inandığı zaman devlet başkanından sırt çevirir ve din kahramanlarına yönelir.³²

Devlet başkanının toplumu bütünleştiren ve otoritesinin meşrulaştırıcısı olan dini korunması gerektiğine dikkat çeken Mâverdi, toplumun uyduğu din bozulursa, devlet başkanının da devletin de ortadan kalkacağını söyler. Çünkü din, halkın devlet başkanına itaatini talep etmekte, ona yardım etmeyi vacip saymakta ve ümmetin kalbini devlet başkanına meylettirmektedir. Bu dinamğin ortadan kalkması, önce toplumsal kargaşayı, daha sonra da devletin ortadan kalkmasını beraberinde getirir. Çünkü “Sultan din ile payidar olur, din de sultan ile kuvvet bulur.”³³ Dinin ayakta kalabilme-

³¹ Mâverdi, *Nasîbatu'l-Mulûk*, s. 67-8.

³² Mâverdi, *Nasîbatu'l-Mulûk*, s. 69-71.

³³ Mâverdi, *Edebu'd-Dunyâ ve'd-Dîn*, s. 138.

sini siyasi otoritenin varlığına bağlayan Mâverdî, “siyasi otorite yok olduğu halde hükümleri bozulmadan, ilkeleri tahrif edilmeden ayakta kalabilmiş tek bir din yoktur” diyerek devlete temel teşkil eden dinin, devlet tarafından korunması gerektiğine vurgu yapar. Devlet dini hem kendisine temel teşkil ettiği, hem de devlete meşruiyet zemini hazırlayıp güçlü ve huzurlu bir toplum oluşmasını sağladığı için korumalıdır.³⁴ Allah’ın kendisine insanları yönetme nimeti bahsettiği devlet başkanı dine bekçilik yapmalı, dini tebdil ve tahriften korumalı, isyan ve inat ehlinin din hakkında bozgunculuk yapmasının önüne geçmeli, kalbi zayıf olan cahilleri küfür ve irtidada düşmekten kurtarmalıdır. Devlet başkanı bu görevi yerine getirmezse, din bir takım bidat ve kötü niyet sahiplerinin tahrifinden kurtulamaz. Böyle bir durumda dinin kutsiyeti ortadan kalkar ve toplumda huzursuzluklar baş gösterir. Bu huzursuzlukların büyümesi ise devletin bütünlüğüne zarar verir.³⁵

Mâverdî’ye göre en doğru yolda olan devlet başkanı, yönetimi esasında dini koruyan devlet başkanıdır.³⁶ Aristoteles’ten “Kim iktidarının dine hizmet için kullanırsa her güç sahibi ona boyun eğer. Kim de dini iktidarı için kullanırsa herkes ondan bir şeyler kapmak için uğraşır” sözünü alıntılıyarak, iktidarın dine hizmet etmesi gerektiğini vurgulayan Mâverdî, bunu aynı zamanda devletin bekası için talep etmektedir. Devlet sağlam bir temel üzerine oturmak istiyorsa ve halk tarafından meşruiyetinin sorgulanmasını istemiyorsa, halkın uyduğu dine saygılı olmak ve bu dini korumak, hatta yaymak zorundadır. Dinin insanlar üzerindeki etkisinin farkında olunmalı ve din, devlet tarafından korunmalıdır.³⁷

Devleti yönetenlere halkın teveccühünü kazanmak için dine saygılı olma çağrısı yapan Mâverdî, yine aynı amaçla toplum tarafından manevi önder olarak kabul edilen, halkın saygı duyduğu din adamlarına da devlet yöneticileri tarafından saygı duyulması ve din

³⁴ Çağrı, “Mâverdî’de Siyaset Ahlakı”, s. 83.

³⁵ Mâverdî, *Edebu’l-Dunyâ ve’l-Dîn*, s. 138.

³⁶ Mâverdî, *Teshîl’in-Nazar*, s. 146.

³⁷ Mâverdî, *Teshîl’in-Nazar*, s. 147.

adamlarının gözetilmesi gerektiğini söyler.³⁸ “Devlet başkanı halka adil davranmalı, onların hukukuna riayet etmeli, Allah’a itaat etmeli ve manevi önderlerle yakınlaşmalıdır. Ancak bu şekilde halkın sevgisini ve desteğini kazanır” diyen Mâverdî, sadece dinin halk nezdinde sahip olduğu önemli yerin farkında olduğu için değil, devleti yönetenlerin dini yöndeki eksiklerini gidermesi için de manevi önderlerle birlikte olmaları gerektiğini söyler.³⁹ “Din, ülkenin yönetim sisteminin temelidir” diyen Mâverdî, dini değerleri yaşatacak ve dine destek olacak olan ilim adamlarının da devlet tarafından desteklenmesi ve korunması gerektiğine vurgu yapar. İlim adamları, dini değerleri yaşatarak hükümdarın yerine bu değerlerin muhafızlığını yapmaktadırlar. Bu nedenle devletin bekası için devlet başkanı ilim öğrenenlere ve ilim adamlarına destek olmak zorundadır.⁴⁰ Devletin huzur ve istikrarı dini değerlerin üstün tutulmasına bağlı olduğu için, hükümdar, toplumda bu değerlerin yaygınlaşmasını sağlayıp yozlaşmanın önüne geçen kişilerin yanında olmalı, şanının üstünlüğünün buna bağlı olduğunu bilmelidir.⁴¹

Mâverdî, din ile devlet arasında, koyduğu ilkelerle devlete temel olma, meşruiyet sağlayıp toplumsal yaşamı düzenleyerek devletin devamlılığını sağlama ve devlete sağladığı bu faydalar nedeniyle devlet tarafından korunmayı hak etme şeklinde döngüsel bir ilişki kurmuştur. Bu ilişkide din, getirdiği ilkelerle devletin kurulması için temeli hazırlamakta, halkı bir arada tutup toplumu bütünleştirmekte, halkın otoriteye neden itaat etmeleri gerektiğini açıklayıp devlete meşruiyet sağlamaktadır. Devlet de, buna karşılık dini ve dini nedenlerle toplumda öne çıkmış manevi önderlerle, dini ilimlerle uğraşan kişileri korumaktadır. Dinin, devlete sağladığı faydaları vurgulayarak, korunması gerektiğini söylemesi, Mâverdî’yi konuya siyasal faydacılık açısından bakan bir düşünür olarak gösterse de, esasında o, dinin sadece öteki dünya ile ilgili değil, dünya ile ilgili de düzenlemeler yapan bir kurum olduğunu vurgulamıştır.

³⁸ Mâverdî, *Teshilîn-Nazar*, s. 270.

³⁹ Mâverdî, *Teshilîn-Nazar*, s. 271.

⁴⁰ Mâverdî, *Teshilîn-Nazar*, s. 274.

⁴¹ Mâverdî, *Teshilîn-Nazar*, s. 278-9.

Mâverdî, devleti dinin dünya ile ilgili kurallarının yeryüzündeki uygulayıcısı olarak görerek, dini devletin değil, devleti dinin aracı haline getirmektedir. Dini, amaç ve devleti ise araç olarak gören bu anlayışla, dine siyasal faydacılık açısından yaklaşan anlayış çelişeceği için Mâverdî, siyasal faydacı bir düşünür olarak görülmemelidir. O, sadece devlet yöneticilerini, hangi din olursa olsun, bu kurumun insan üzerindeki etkisinin farkında olmaları konusunda uyararak için, onlara dini önemsemeleri gerektiğini, dinin kendilerine meşruiyet sağladığını unutmamalarını ve ancak dini kuralların insanları huzurlu bir şekilde birlikte yaşamak konusunda güdüleyeceğini hatırlatmıştır. Yoksa siyasal faydacılık denince akla ilk gelen isim olan Machivelli'nin yaptığı gibi devleti amaç olarak görüp dini, benimsemese bile, hakimiyeti altına alıp çıkarları doğrultusunda kullanmayı, amaca giden yolda yapılacak her şeyi mubah kabul etmeyi önermemiştir.

Sonuç

Mâverdî'nin yaşadığı onuncu yüzyılın sonu ile onbirinci yüzyılın başı, o zamana kadar İslâm dünyasında görülmeyen bir din-devlet ilişkisinin ortaya çıktığı dönemlerdir. Mâverdî, böyle bir dönemde, döneminin gerçeklerinin farkına varıp ümmetin bütünlüğünü bozacağını düşündüğü bu ilişki biçimini düzeltmek, ilk dönemlerde olduğu şekline getirmek çabasında olmuştur. Bu dönem, dini iktidar ile ondan bağımsızlığını kazandığı söylenebilecek olan siyasi iktidarın farklı farklı erkler olarak karşıya gelmeye başladığı dönemdir. Dini iktidar, siyasi iktidara meşruiyet sağladığı için kendisine sembolik bir önem atfedilmiş olsa da, bu dönemle birlikte neredeyse bütün yetkilerin siyasi iktidarın eline geçtiği görülmektedir. Hilafet kurumunun ortaya çıkışından itibaren, din ile devletin bütünleşik bir görünüm arz ettiği İslâm dünyasında elinden yetkileri alınarak sadece dini iktidarı temsil eder konuma getirilen halife ile siyasi iktidarı temsil eden dönemin Büveyhliler ve Selçuklular gibi beyliklerinin iki ayrı iktidar olarak karşı karşıya gelmeleri, etkisini halen devam ettiren bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Mâverdi, devleti yönetme nimeti Allah tarafından kendisine verilen ve sergilediği yönetim nedeniyle Allah'a karşı sorumlu olan devlet başkanı ile ilgili *Abkâm*'ında geniş bilgilere yer vermiştir. Devlet başkanı olarak seçilecek kişide bulunması gereken özelliklerden devlet başkanının görevlerine, devlet başkanının uyması gereken ilkelerden devlet görevlilerini seçerken dikkat etmesi gerekenlere kadar verdiği bütün bilgilerde dini referans olarak kullanmış bu durum da devlet başkanlığı görevine dini bir boyut kazandırmıştır. Esasında Mâverdî'nin istediği de budur. Çünkü o, din ile devletin tek bir elde tekrar bütünleştiği bir sistem üzerinde durmaktadır.

Devlet başkanının peygamberin halefi olduğunu söyleyip siyasi otoriteyi temsil eden kişinin Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ifade eden hadisi aktaran Mâverdî, bu ifadeleri devleti kutsallaştırarak despotizme metafizik bir zemin hazırlamak amacıyla kullanmamıştır. Tam tersine o, devlet erkini elinde bulunduranlara ağır sorumluluklarını hatırlatmak, bu gücün adil ve kamu yararına uygun kullanılması gerektiğine vurgu yapmak amacıyla.⁴² Devleti idare eden siyasi otoriteyi, "peygamberin halefi" ve "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak nitelendirmesi, Mâverdî'nin, dini sorumluluk içerisinde bir yönetim sergilenmesinin gerekliliğine vurgu yaptığını göstermektedir. Toplum da dini sorumluluğunun bilincinde olan siyasi otoriteye itaat ve yardım etmelidir.

Bir fakih olan Mâverdî'nin, düşünce sisteminin temelinde sabit bir unsur olarak dinin olduğunu söylemek hiç de zor değildir. Ele aldığı her konu gibi devlet ve siyasetle ilgili görüşlerinde de Mâverdî'nin bu unsuru merkeze oturttuğunu ve düşüncelerini dine göre şekillendirdiğini görmekteyiz. Devletin varlık amacını dünya ve ahiret maslahatlarını gerçekleştirmek olarak açıklamasından da anlaşılacağı üzere, o, din ve devlet de dahil olmak üzere her olguyu insanı ebedi mutluluğa götürecektir bir araç olarak ele almaktadır.

Yaşadığı dönemin şartlarını çok iyi bir şekilde tahlil etmiş gö-

⁴² Çağrı, "Mâverdî'de Siyaset Ahlakı", s. 91.

rünen Mâverdî, din ile devlet arasındaki ilişkiyi dönemin gerçekle-
rinden hareketle kurmaya çalışmıştır. İlk dönemlerden beri var
olan ve din-devlet bütünlüğünü ifade eden yapının kendi dönemin-
de etkisiz bir hale geldiğini, eskiden siyasi ve dini yetkileri elinde
toplamaş olan halifenin artık siyasi hiçbir yetkisinin kalmamış ol-
duğunu gören Mâverdî, ortaya çıkan sosyal problemlere çözüm
aramış, görüşlerini bu atmosferde ortaya koymuştur. Siyasi iktida-
rın dinden bağımsızlaşmaya yeni yeni başladığı bu dönemde,
Mâverdî, yaşanan değişimin ümmet için kargaşa nedeni olacağını
ve bu durumun, Müslümanların dünyadaki düzenlerini de dünya-
daki düzenlerine bağlı olarak şekillenecek olan uhrevi düzenlerini
de olumsuz etkileyeceğini düşünmektedir. Bu nedenle Mâverdî,
kimi zaman dönemindeki problemleri yok sayar gibi görünerek,
tüm yetkilerin tek bir elde toplandığı, siyasi iktidar dini iktidar
ayırımının olmadığı güçlü bir devlet tasarımı ortaya koymuştur.
Bunu yaparken de döneminin dini iktidarını arkasına almış ve siyasi
iktidar sahiplerinin de dikkatini çekmeyi ummuştur.

Teori olarak ortaya koyduğu *Abkâm*'ını bir tarafa bırakıp ah-
lakla ilgili konular ve yöneticilere tavsiyeler içeren diğer eserlerine
baktığımızda, ki bu eserlerinin çoğunu oluşturmaktadır, sonuç
olarak onun, dini de devleti de insanlar için varlığı mutlaka gerekli
kurumlar olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Ona göre din, devlet
olmadan anlam kazanmamakta, devlette din olmadan ayakta dura-
mamaktadır. Din, devleti var etmekte ve ona meşruiyet sağlamak-
tadır. Devlette kendi varlığını devam ettirebilmek için dinin bo-
zulmasının ve yozlaştırılmasının önüne geçip maddi refahı adaletli
bir şekilde sağlamalıdır. Bu döngü oluştuğu zaman devlet varlığını
uzun süre devam ettirebilir. Bu nedenle insanın hem dünyada hem
ahrette mutlu olabilmesi için, din ile devletin birbirlerini destekle-
yip bütünlükleri bir yapılanma şarttır.

Kaynaklar

Barbier, Maurice, *Modern Batı Düşüncesinde Din ve Siyaset*, çev.
Özkan Gözel, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul:

- İnsan Yayınları, 1993.
- Çağrııcı, Mustafa, “Mâverdi’de Siyaset Ahlâkı”, *İslâmiyat*, sy. 6 (1), 2003.
- Dursun, Davut, *Din Bürokrasisi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Lipset, Seymour Martin, *Siyasal İnsan*, çev. Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları, 1986.
- Mâverdi, Ebu’l-Hasen, *el-Abkâmu’s-Sultâniyye*, thk. Ahmed Mu bârek el-Bağdâdî, Kuveyt: Dâru İbni Kuteybe, 1989.
- Mâverdi, *Edebu’d-Dunyâ ve’d-Dîn*, thk. Mustafâ es-Sakka, Kahire: Bâbu’l-Halebî, 1973.
- Mâverdi, *Kitâbu Teshîlîn-Nazar ve Ta’cîlîz-Zafer fî Ahlâkîl-Melik ve Siyâsetîl-Mulk*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân, Beyrut: Dâru’n-Nehdatî’l-Arabiyye, 1981.
- Mâverdi, *Nasîbatu’l-Mulûk*. thk. Hadar Muhammed Hadar, Kuveyt: Mektebetu’l-Felâh, 1983.
- Okumuş, Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Lotus Yayınları, 2005.
- Özek, Çetin, *Devlet ve Din*, İstanbul: Ada Yayınları, 1983.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnalı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Weber, Max, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi, 1995.